

**Академично слово на проф. Харалд Хепнер на тема:
„Балканите в навечерието на модернизацията“**

Ако погледнем съвременното развитие на Европа, ще забележим редица проблеми с различен произход. Според мен някои от тези проблеми имат своите корени отвъд последните няколко десетилетия. Без съмнение ние живеем в епохата на радикални промени, но същевременно ние може да не сме в състояние да си обясним каква точно представлява тази трансформация и колко дълго тя би продължила. При това положение едва ли ще можем да предскажем бъдещето си и всъщност ще ни остане само надеждата да оцелеем при сравнително приемливи обстоятелства.

Убеден съм, че хората, които са живеели през XVIII в. и в началото на XIX в. са възприемали своя жизнен хоризонт по сходен начин: те са виждали фундаменталните промени, но без да могат да прогнозират резултатите от тях. Поради това позволете ми да направя кратък анализ на перспективите, свързани с посочения период на преход, във и около Балканите.

Как съвременниците на онази епоха са могли да разберат, че около тях всичко фундаментално се променя? Вероятно не всички са могли да осъзнаят това, но мнозина са били все пак състояние да го сторят. Чуждестранни войници, например австрийци, са идвали на Балканите на няколко пъти през XVIII в., което проправя път на възможността за освобождение от османска власт. Подобно въздействие вероятно е имала и руската морска победа срещу турците при Чешме през 1770 г., тъй като до този момент флотът на Русия не е действал в Средиземно море. Също така даването на привилегии и създаването на консулства в Османската империя през същия този период, които са в полза на чуждите търговци и поданици, са символ на промяната и белег на нетипичното. По протежение на западната периферия на балканските страни се появяват отделни хора, които започват да възприемат местната реалност не само, като я посещават, но и като я описват и картографират и пр. Също така търговското взаимно проникване между Балканите и Централна Европа, дело на гърци, арменци, цинцари и евреи, дава възможност нови сведения и нови обществени практики да навлязат в Югоизтока – най-вече по протежение на транзитните артерии до пристанищата и провинциалните средища на местната власт. Сърбите например вече не обитават единствено земите, които традиционно са населявали, но ги виждаме в Южна Унгария, създавайки по този начин като нов миграционен елемент своеобразен мост между „Западния“ и „Източния“ свят. Ако се вгледаме в културния профил на православните църкви в западните гръцки острови, които се намират под властта на Венеция, или в регионите, част от Хабсбургската корона, ще открием нов стил в живописа и в печатното дело, който се базира на старата византийска традиция, допълнена от външното въздействие на Барока.

Разбира се, по-голямата част от населението на Балканите не е имало личен контакт със света на търговците, пътешествениците, дипломатите и хората от тайните служби. Тази част от балканските жители вероятно не са разбирали причините защо от началото на 70-те години на XVIII в. пощальони са пресичали пространството между Виена и Константинопол на всеки три седмици. Всички тези факти говорят, че времената са се променили и че рано или късно ще се появят нови и непознати предизвикателства. Но какви всъщност са били те, тези нови предизвикателства? Нека да се спра само на някои от тях.

В резултат от многобройните военни конфликти в Западна Европа през XVII и XVIII в. се изгражда системата на т. нар. „Концерт на Великите сили“. Какво означава това? Великобритания, Франция, Австрия, Русия и накрая Прусия се съгласяват, че страните им трябва да поемат обща „отговорност“ за съдбата на континента, което пък им давало право да решават какво да бъде бъдещето на останалите държави. От една страна, те се намесват в сферата на външната политика и дипломацията не само заради въпросите на политическото равновесие между самите тях, но и в полза на тяхната собствена цивилизация, от друга. След края на дългите и жестоки Наполеоновы войни по време на Виенския конгрес (1814-1815) силите основно се вълнуват от установяването на мира, но същевременно се отказват да решат същинските проблеми в Османската империя, макар да са били наясно с тях. Нито в онзи момент, нито по-късно балканското общество не е имало възможността да контактува със Западните сили като равнопоставен партньор – пред това общество впоследствие е стояла единствено опцията да се „вестернизира“ с всичките предимства, но и с недостатъците, произтичащи от това.

Друго голямо предизвикателство е свързано с въздействието на Просвещението. Една част от западното общество започва да се отнася критично към възприемането на света, пречупено през религиозна призма, като отдава предпочитание на светския подход, адмириращ бъдещето и възможността то да бъде изградено от самите хора. Тази революционна перспектива означава човек да напусне своя сигурен свят и да се насочи към малко странния хоризонт на несигурност и риск. Един специален елемент от този „Нов свят“ е свързан с индивидуализацията, която изтръгва хората от тяхната позната окръжаваща среда и превръща мъжете и жените в повече или по-малко анонимни членове на една нация, която в началото не би могла да бъде нищо друго освен едно абстрактно образувание.

Откриването на парната машина в Англия през 60-е години на XVIII в. променя из основи транспортната система и социалната мобилност, което никой преди това не е могъл да предскаже. Манифактурите губят за сравнително кратко време своите стопански, социални и културни позиции, а индустриалният прогрес все повече и повече започва да доминира. Градският живот подменя традиционния селски живот, а съперничествата между

стопанските системи, интерпретирани през националната призма, дават ход на немалко империалистически действия.

Идеята за образованието представлява друго голямо предизвикателство. Наистина заместването на религиозното `учене с практически и емпирични познания несъмнено е било полезно за човешкия прогрес и е позволявало на все повече хора да играят роля в политиката, но, от друга страна, е изисквало много време, човешки и финансови ресурси, както и мащабна организационна дейност.

Приемливо ли е всъщност да се говори за Балканите в единствено лице? Не мисля, че това е редно, тъй като положението в различните „ъгли“ на това пространство не е едно и също. Външните балкански региони например получават импулсите на модернизация по-рано от тези във вътрешността, същото важи за морските и равнинните области, които изпреварват планинските в това отношение. Освен това „балканските“ земи на Австрия и тези в Османската империя не биха могли да бъдат сравнявани: в резултат от хабсбургското въздействие върху сърбите, румънците и много други общности в Южна Унгария процесът на модернизация започва още в средата на XVIII в., докато сходни процеси в териториите под османска власт забелязваме едва няколко поколения по-късно. От хронологическа гледна точка следователно „навечерието на модернизацията“ има различна продължителност. В хабсбургските земи тази преходна епоха продължава около сто години (четири поколения), докато в османските територии тя е доста по-кратка – някъде от порядъка на две поколения.

По-голямата част от т. нар. „Балканско общество“ от онази епоха не е било в състояние да изгради своя визия за предстоящите предизвикателства, затова то не е можело да предвиди собствената си съдба. Тази съдба не е била свързано единствено с получаването на национална държава, но тя предполага консумация и на „тежкото“ меню на западния начин на живот, който пристига сравнително бързо на Балканите. Този преход към модернизация се е нуждаел от повече време с сравнение с онова, с което в региона са разполагали, имало е нужда и от далеч по-многоброен образован елит, отколкото реално е съществувал.

Нека да повтора: подобно на хората, живеели през XVIII и началото на XIX в., и ние днес не сме в състояние да предскажем своето бъдеще. Разбира се, изходните позиции са несравними, но проблемите сякаш са едни и същи. Единствената разлика е в това, че ние притежаваме спомена от преходната ситуация, но дали той ще ни е полезен, когато насочим погледа си към десетилетия пред нас, това тепърва трябва да установим.

Благодаря Ви за вниманието!

